

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ  
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

НАМАНГАН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ  
ИЖТИМОИЙ-ИҚТИСОДИЙ ФАКУЛЬТЕТ  
ТАРИХ ЙЎНАЛИШИ

3-босқич Т-64-14-гуруҳ талабаси

**ОМОНОВА ГУЛРУХ**нинг

“МАНБАШУНОСЛИК ВА ТАРИХШУНОСЛИК”

фанидан тайёрлаган

# РЕФЕРАТ

Қабул қилди:

**Х.Боймирзаев**

Топширди:

**Г.Омонова**

Наманган - 2017

МАВЗУ: Бобурнома» асарининг манбашунослик ва тарихнавислик фанига  
қўган хиссаси

Р Е Ж А :

Кириш.

1. «Бобурнома» асари.

2. «Бобурнома» асарининг манбашунослик ва тарихнавислик фанига  
қўган хиссаси.

3. “Бобурнома” асаридаги воқеалар.

## Кириш

Ўзбек классик адабиётининг XV аср охири, XVI аср бошларида яшаб ижод ўтган атоқли намояндаларидан Заҳириддин Муҳаммад Бобур ўзининг карама-қаршиликли, мураккаб ва қисқа ҳаётида (1483—1530) анчагина асарлар яратган бўлса-да, уларнинг ҳаммаси бизгача етиб келган эмас. Бобурнинг ҳозиргача илм хазинасига келиб қўшилган асарлари — унча тўлиқ бўлмаган бир девони, ислом дини асосларини баён этувчи «Мубаййин» номли шеърӣй рисоласи, «Вблидия» аталган тасаввуфга оид бир китобчанинг назм билан таржимаси, Вобур ихтиро этган ва «Хатти Бобурий» номи билан машҳур бўлган алфавит жадвали ҳамда қўлингиздаги «Бобурнома» асаридан иборатдир.

Бобурдан қолган ижодий мероснинг энг муҳим ва энг йириги Ўрта Осиё, Лфғонистон, Ҳиндистон ва Эрон халқлари тарихи, географияси, этнографиясига оид нодир ва қимматли маълумотларни ўз ичига олган ва ўша давр ўзбек классик адабиёти ва адабий тилининг ёрқин намунаси бўлган «Бобурнома» асаридир.

Бу асар мазмунининг ранг-баранглиги, бир жаҳон материални ўз ичига олганлиги, тил ва услубининг гўзаллиги билан XVIII, айниқса XIX аср шарқшунос олимларининг диққатини ўзига тортган ва унинг турли қўлёзма нусхалари излана бошлаган ва ғарб тилларига таржима қилишга киришилган эди, Асарнинг асли. номи «Бобурия».бўлса-да, уни «Воқеанома», «Тузуки Бобурий», «Воқеоти Бобурий» деб атадилар, кейинчалик асар «Бобурнома» деган ном билан машҳур бўлиб кетди.

Бу асарнинг мавжуд тўлиқ тексти 1857 йилда турколог Н. И. Ильминский гомонидан Қозонда типография йўли билан ўзининг тўрт бетлик нашр принципларини кўрсатган русча сўз бошиси билан босилган. Асарни нашрга тайёрлаш ва дунёга чиқаришда рус олими Н. И. Ильминскийнинг зўр фаолият кўрсатганини алоҳида қайд этиш керак.

Бу нашрдаи кейин 1905 йилда инглиз ориенталистларидан А. Бевериж хоним «Бобурнома»нинг Ҳайдарободда толилган бир қўлёзмасининг факсими, лесини (қўлёзманинг айна ўзиини цинкография йўли билан нашр этди.

Бу нусханинг қачон ва ким томонидан кўчирилгани номаълум. Бу ҳам тўлиқ текст бўлса-да, қозон босмасига нисбатан баъзи тушиб колган жойлари ва айрим нуқсонлари бордир. Лекин умуман олганда ҳар иккала нусха ҳам айрим-айрим нуқсонлардан холи эмасдир.

## 1. «Бобурнома» асари.

Генгри таолонинг инояти билан ва ҳазрати он Сарвари шафоати билан ва чаҳорёри босафоларнинг ҳиммати билан сешанба куни рамазон ойининг бешида тарих саккиз юз гўксон тўккузда Фарғона вилоятида ўн икки ёшта подшоҳ бўлдум.

Етти пора қасабаси бор; беши Сайхун суйининг жануб тарафида, икки шимоли жонибида. Жанубий тарафидаги қасабалар бир Андижондурким, васатта воқе бўлубтур, Фарғона вилоятининг пойтахтидур. Ошлиғи вофир, меваси фаровон, қовун ва узуми яхши бўлур. Қовун маҳалида нолиз бошида қовун согмоқ расм эмас. Андижоннинг ношпотисидан яхшироқ ношпоти бўлмас. Мовароуннаҳрда Самарқанд ва Кеш қўрғонидин сўнгра. мундии улуғроқ қўрғон йўқтур. Уч дарвозаси бор. Арқи жануб тарафида воқе бўлубтур. Тўккуз тарнов сув кирар. Бу ажаб-  
'у(о)ким, бир ердин ҳам чиқмас. Қалъанинг гирдо-гирди хандақ-  
нииг тош ёни сангрезалик Шоҳроҳ тушубтур. Қалъанинг гирдо-  
гирди тамом маҳаллоттур. Бу маҳалла била қадъаға фосида  
ушбу хандақ' ёқасидоғи шоҳруҳтур. Ови қуши доғи кўп^ бўлур,  
қирғовули беҳад семиз бўлур. Андоқ ривоят қилдиларким, бир  
қирғовулни ускунасини тўрт киши еб тугата олмайдур. Эли турк-  
дур. Шаҳр ва бозорисида турки билмас киши йўқтур. Элининг  
лафзи қалам била росттур.

Ани учунким, Мир Алишер Навоийнинг мусаннафоти бову-  
жудким Ҳирийда нашъу намо тонибтур, бу тил биладур.

Элининг орасида ҳусн хейли бордур. Юсуф Хожаким^ муси-  
қида машҳурдур. Андижонийдур. Ҳавосининг уфунати бор. Кузлар  
эл безгак кўп бўлур.

Яна бир Ўш қасабасидур. Андижоннинг шарқи жанубий тара-  
фидур, шарққа мойил, Андижондин тўрт йиғоч йўлдур. Ҳавоси  
хўб ва оқар суйи фаровондур. Баҳори бисёр яхши бўлур. Ўшнинг  
фазилатида хейли аҳодис ворид бўлубтур. Қўрғоннинг шарқи

жаиубий бир мавзун тоғ тушубтур, Барокўхға мавсум. Бу гоғ-нинг кулласида Султон Маҳмудхон бир хужра солибтур, ул хужра-дии қуйироқ ушбу тоғнинг тумшуғида тарих тўккуз юз иккида мен бир айвонлик хужра солдим. Агарчи ул хужра мундин муртафеъдур, вале бу хужра бисёр яхшироқ воқе бўлубтур: тамом шаҳр ва маҳаллот оёғ остидадур. Андижон руди Ўшнинг маҳаллотипинг ичи била ўтуб, Апдижонға борур. Бу руднинг ҳар икки жониби боғот тушубтур, ҳамом боғлари рудка мушрифтур, бинафшаси бисёр латиф бўлур. Оқар сувлари бор, баҳори бисёр яхши^бўлур, қалин лола ва гуллар очилур. Барокўх тоғи домана-сида шаҳр била тоғнинг орасида бир масжид тушубтур, масжиди Жавзо оглик, Тоғ тарафидин бир улуг шаҳжўй оқар. Ушбу мас-жидинг чашқари саҳни нишеброқ, себаргалик, нўрсо, сафолик майдон воқе бўлубтур. Ҳар мусофир ва раҳгузар келса, анда истироҳат қилур. Ўш авбошипинг зарофати будурким, ҳар ким анда уйқуласса, ул шаҳжўйдип сув қуярлар. Умаршайх мирзонинг охир замонларида қизил била оқ мавжлиқ тош ушбу тоғда пайдо бўлди: пичоқ дастаси ва такбанд ва баъзи нималар қилурлар, хейли яхши тошдур. Фарғона вилоягида сафо ва ҳавода Ўш чоғ-лик қасаба йўқтур.

Яиа бир Косондур. Ахсининг шимолида тушубтур. Ки-чикроқ қасабадур. Нечукким Апдижоп суйи Ўшдин келур, Ахси суйи Косондин келур. Яхши ҳаволик ердур. Сафолик боғчалари бор. Ва.те сафолик боғчалари тамом сой ёқасида воқе бўлғоп учун, «иўстипи неш, берра дебтурлар. Сафо ва ҳавода Ўш би;[а Косон элининг таассуби бор.

Фаргона вилоятининг гирдо-гирди тоғларида яхши яйлоқлари бор. Тобулғу йирочи бу тоғларда бор, ўзга ҳеч ерда бўлмас. Тобулғу бир йиғочедур, пўсти қизил, асо қилурлар, қамчи дас-таси ҳам қилурлар, қушларға қафас қилурлар, тарош қилиб

гиргаз қилурлар, хейли яхши йиғочдзф. Табарруклук била йпрок ерла()га э.итарлар.

Баъзи китобларда битибтурларким, «ябрухус-санам»" бу тоғлардадур, вале бу мудатта ҳеч эшитилмади. Бир гиёҳ эшитилдиким, Егтикентнинг тоғларида бўлур, ул эл «айиқ ўти» дерлар, меҳргийёҳ хосияглик, ғолибо мсҳргийёҳдур, ул эл бу от била айтурлар. Бу тоғларда фируза кони ва темур кони бўлур. Фарғона вилоятининг ҳбсили била, агар адл қилсалар, уч-тўрт минг киши сахласа бўлур.

Чун Умаршайх мирзо баланд ҳимматлик ва улуғ доиялик нодшоҳ эрди. Ҳамиша мулкгирлик дағдағаси бор эрди, неча навбат Самарқанд устига черик тортти, баъзи маҳал шикаст топти, ^аъзи маҳал бемурод ёнди. Неча навбат қойин бтаси ЮнусхонниКим, Чингизхоннинг иккинчи ўғли Чигатойхон наслидиндур, Чигатойхоннинг юртида мўғул улусининг хони ул фурсатга ул эрдиким, менинг улуғ отам бўлғай, истидьо қилиб келтурди. Ҳар қатла келтурганда вилоятлар берур эрди. Чун Умаршайх мирзонинг муддаосидек бўлмас эрди, гоҳи Умаршайх мирзонинг бадмаошлиғидин, гоҳи мўғул улусининг мухолафатидин вилоятга тура олмай яна Мўғулистонга чиқар эрди.

Охир навбат келатургандаким, ул фурсатга Тошканд вилояти Умаршайх мирзо тасарруфида эдиким, китобларда Шош битирлар, баъзи Чоч битирларким, «камони чочий» андин ибораттур, берди. Ўшал фурсаттин тарих тўққуз юз секкизғача Тошканд ва Шоҳрухия вилояти Чигатой хонларининг тасарруфида эди. Бу фурсатга мўғул улусининг хон ва султонлиғи Юнусхоннинг улуғ ўғли — менинг тоғойим Султон Маҳмудхонда эди, Умаршайх мирзонинг оғаси Самарқанд нодшоҳи Султон Аҳмад мирзо ва мўғул улусининг хони Султон Маҳмудхон чун Умаршайх мирзонинг бадмаошлиғидин мутазаррир эдилар, бир-бирлари била

игтифоқ қилиб, Султон Аҳмад мирзо Султон Маҳмудхонни куёв қилиб, мазкур бўлгон тарихда Хўжанд суйининг жануб жонибидин Султон Аҳмад мирзо ва шимол тарафидин Султон Маҳмудхон Ўмаршайх мирзонинг устиға черик горттилар. - Бу аснода ғариб воқеа даст берди, мазкур бўлуб эдиким, Аҳси қўрғони баланд, жар устида воқе бўлубтур, иморатлар жар ёқасида эрди. Ушбу тарихда душанба куни рамазон ойининг тўртида Умаршайх мирзо жардин кабутар ва кабутархона била учуб, шункор бўлди. Ўттуз тўккуз ёшар эрди.

Балодат ва насаби: секкиз юз олтмишда Самарқандда эди. Султон Абусаид мирзонинг тўруунчи ўғли эди. Султон Аҳмад мирзо, Султон Муҳаммад мирзо Султон Маҳмуд мирзодин кичик эди. Султон Абусаид мирзо Султон Муҳаммад мирзонинг ўғли эди. Султон Муҳаммад мирзо Мироншоҳ мирзонинг ўғли эди. Мироншоҳ мирзо Темурбекнинг учунчи ўғли эди. Умаршайх мирзо била Жаҳонгир мирзодин кичик. Шоҳруҳ мирзодин улуғ эди.

Султон Абусаид мирзо аввал Кобулни Умаршайх мирзоға бериб, Бобон Кобулийни бек атка қилиб, рухсат бериб эди. Мирзоларни суннат қилур тўйи жиҳатдин Дараи Газдин ёндуруб, Самарқанд элтти. Тўйдин сўнгра ул муносабат билаким, Темурбек улуғ Умаршайх мирзоға Фарғона вилоятини бергандур. Андижон вилоятини бериб, Худойберди Туғчи Темуртошни бек атка қилиб йиборди.

Яна бир Слгон Аҳмад мирзо била Шоҳрухия ва Ўратепа )расидэ Хавос деган кентта урушиб мағлуб бўлди.

В^и^юя ти: отаси Фарғона вилоятини бериб эди. Не^а маҳал 1'ошканд ва Сайром ҳам мирзонинг тасарруфида эдиким, оғаси (ултон Аҳмад мирзо бериб эди. Шоҳрухияни фириб била олиб, печа маҳал мутасарриф бўлур эди. Охир чоғларида Тошканд на Шоҳрухия иликтин чиқиб эди. Фарғона, Хўжанд ва Ўра-

1енаким, асл буларнинг отлари китобларда Усрушнадур ва Усруш хам битирлар, қолдилар. Хўжандни баъзи дохили Фарғона эмас дерлар. Султон Аҳмад мирзоким, Тошкандга мўғул устига черик гортиб, Чир суйиниким, Тошкандтин икки шеърий йўл бўлғай, бу сувниНг ёқасидаким шикаст топти. Ўратепада Ҳофизбек дўлдой эди, Умаршайх мирзога берди.' Андин бери Усрушна Умаршайх мирзо тасарруфида эди.

2. «Бобурнома» асарининг манбашунослик ва тарихнавислик фанига қўган хиссаси.

Авлоди: уч ўғул, беш, қиз мирзодин қолиб эди. Брри ўғлонларидин улук мен — Заҳириддин Муҳаммад Бобур эдим; мсинг онам Қутлуқ Нигорхоним эди. Яна бир ўғул Жаҳонгир мирзо эди, мендин икки ёш кичик эди, анинг онаси мўғулнинг гуманитаридин эди, Фотима Сўлгон отлиқ. Яна бир ўғул Носир мирзо эди, онаси андижонлиқ эди, ғунчачи эди, Умид отлиқ. Мендин тўрт ёш кичик эди.

Бори қизларидин улуг Хонзрдабегим эди, менинг била бир чуққон эрди, мендин беш ёш улуг эрди. Мен Самарқандни иккинчи навбат олғонда, бовужудким, Шайбонийхондек киши бирла (^арипулда чиқиб урушуб, ончаким имкони бор эди саъй ва эҳтимолдин тақсир қилмадук, нечукким маҳаллида мазкур бўлғусидур, Пикаст топиб келиб, беш ой қалъадорлик қилдим, қалъадорликда забти ва истехкоми ва ёрдорликда тақсир бўлмади.^ Атроф ва жавонибдаги подшоҳлар ва беклардин ҳеч навъ мадд ва муованат бўлмади, маънос бўлуб солиб чиқтим.

Ўл фатаротга Хонзодабегим Муҳаммад Шайбонийхонга тушуб эди, бир ўғул бўлуб эрди. Хуррамшоҳ отлиқ, мақбул ўғлон эди. Салх вилоятини анга бериб эди, отаси ўлгандин бир-икки йил сўнгра тенгри раҳматиға борди. Шоҳ Исмоил ўзбакни Марвда

босқонда Хонзодабегим Марвда эди. Менинг жиҳатимдин яхши кўруб, андин узаттилар, Қундузда келиб менга қо<sup>^^</sup>иддилар. Му- (рорақат имтидоди ўн йил бўлуб эди. Мен ва Муҳаммадий кў- калтош иков келдук, бегим ва бегимнинг ёвуғидағилар танимадилар. Бовужудким, отимни айтгим ҳам, муддатин сўнграгтани<sup>^</sup> дилар.

Яна бир қиз Меҳробонубегим эрди. Носир мирзо била бир туқгон э(о)ди, мендин икки ёш улуғ эрди.

Яна бир қиз Шаҳробонубегим эрди, бу дағи Носир мирзо била бир туқгон эрди, мендин секкиз ёш кичик эди.

Яна бир қиз Ёдгор Султонбегим эди, онаси Оға султон отлик ғунчачи эди.' Яна бир қиз Руқия Султонбегим эди, онаси Мах- дум Султонбегим эди.-Қорақўзбегим дерлар эди, иккаласи мир- зонинг фавтидин сўнг бўлдилар. Ёдгор Султонбегимни менинг улуғ онам Эсан Давлатбегим сахлаб Эди. Андижон ва Ахсини Шайбонийхон олғонда Ёдгор Султонбегим Ҳамза Султоннинг Абдуллатиф Султон отлик ўғлига тушуб эди. Мен Ҳамза Султон бошлиқ султонларни Хатлон вилоятида босиб, Ҳисорни олғонда менга қотилди. Ўшул фатаротта Руқия Султонбегим Жонибек Султонга тушуб эди, бир-икки ўғли бўлди, турмади. Бу фурсат<sup>^</sup> ларда хабар келдиким, тенгри раҳматиға борибтур.

Ҳавотун ва сарори: Қутлуғ Нигорхоним эди, Юнусхон- нинг иккинчи қизи, Султон Маҳмудхон, Султон Аҳмадхоннинг эғачиси эди.

Юнусхон Чингизхоннинг иккинчи ўғли Чиғатойхоннинг насли- диндур. Юнусхон ибн Вайсхон ибн Шерали Ўғлон ибн Муҳам- мадхон ибн Хизр Хожахон ибн Тўғлуқ Темурхон ибн Эсан Бу\* ғохон ибн Дўвахон ибн Бароқхон ибн Есун Тува ибн Мутугон<sup>^</sup> ибн Чиғатойхон ибн Чингизхон.

Чун мунча тақриб бўлди, хонларнинг аҳволини дағи ижмол  
била зикр қилалинг. Юнусхон ва Эсан Буғахон Вайсхоннинг  
ўғлонлари эди. Юнусхон ўғлонлари Офокхон ва Жонбобохон эди\  
Юнусхоннинг онаси Туркистонлик қипчоқ бекларидин Темурбек  
риоят қилгон шайх Нуриддинбёкнинг қизи ё набираси бўлур.

Вайсхоннинг воқеасида мўғул улуси икки фарик бўлур. Бир  
пора Юнусхон сари ва кўпроги Эсан Буғахон сари бўлур. Бу-  
рунроқ Юнусхоннинг эгачисини Улуғбек мирзо Абдулазиз мирзога  
олиб эди. Ул муносабат била Эрзан борин туман бекларидин  
Мирак гуркманким, Чарос туман бекларидин эди, хонни уч-тўрт  
минг уйлуқ мўғул улуси била Улуғбек мирзога келтурдиларким,  
кўмак олиб яна мўғул улусини олғайлар, мирзо мурувват қилмади,  
баъзисини асир қилди, баъзиларини бирин-сирин вилоятқа перешон  
қилди. Эрзан бузуғлуғи мўғул улусида бир тарих бўлубтур.

Хонни Ироқ Сари ўтказиб йибордилар. Бориб бир йилдин ортуқ-  
роқ Табризда бўлди. Ул маҳалда Табриз подшоҳи Жаҳоншоҳ  
Боропий Қорақўйлуқ эди. Андин Шероз келди. Шерозда Шохруҳ мирзонинг  
иккинчи ўғли Иброҳим Султон мирзо эди. Беш-олти  
[й]дин сўнг Иброҳим мирзо ўлуб, ўғли Абдулло мирзо анинг  
ерида ўлтурди. Абдулло мирзога хон навкар эди, мулозамат қилур  
эди. Ўн етти, ўн секкиз йил хон Шерозда ва ул вилоятларда  
бўлди.

Улуғбек мирзонинг ва ўғулларининг ғавғосида Эсан Буғахон  
фурсат топиб келиб, Фарғона вилоятини Кандибодомғача чопиб,  
келиб Андижонни олиб; элини тамом асир қилди.

Султон Абусаид мирзо тахт олғонда черик тортиб бориб, Янги-  
дин нари Испарада', Мўғулистонда Эсан Буғахонни яхши бости.  
Мунинг фитнасининг дафъига Султон Абусаид мирзо Юнусхонни  
бу муносабат билаким, Абдулазиз мирзо олгон эгачиси хонимни  
олиб эди, Ироқ ва Хуросондин тилаб тўйлар қилиб, дўстлар

бўлуб, мўғул улусида хон қилиб йиборганда, Сағричи туман беклари тамом ул фурсатга Эсан Буғахондин яЛюнлаб Мўғулистонга келиб эдилар, буларнинг орасига келди. Ул фурсатга Сағричи бекларнинг улуғи Шер Ҳожибек эрди, анинг қизи Э^сан Давлатбегимни олди. Мўғул тўраси била хонни ва Эсан Давлатбегимни бир оқ кийиз устига ўлтурғузуб хон кўтардилар.

Хоннинг бу Эсан Давлатбегимдин уч қизи бўлди. Боридин улуғ Меҳр Нигорхоним эдиким, Султон Абусаид мирзо улуғ ўғли Султон Аҳмад мирзога қўлуб эди. Мирзодин ҳеч ўғул ва киз бўлмади. Сўнгра фатаротга Шайбонийхонга тушиб эди. Мен Кобулга келганда, Шохбегим била Самарқандтин Хуросонга келиб, Хуросондин Кобулда келдилар. Шайбонийхон Қандахорда Носир мирзони қабағонда, мен" Ламғон азимати қилдим. Хон мирзо ва Шохбегим ва Меҳр Нигорбегим Б^дахшонга ббрдилар. Мирзохонни^ Муборакшоҳ қалъаи Зафарга тилаганда Абобакр" Кошғарийнинг чопқунига йўлуқуб, Шбхбегим ва Меҳр Нигорхоним ва жамиъ элнинг аҳли ва аёли асирликқа тушуб, ул золим бадкирдорнинг ҳабсида дунёи фонийни видоъ қилдилар.

Иккинчи қизи менинг волидам — Қутлуқ Нигорхоним эди. Аксар қазоқликларда ва фатаротларда менинг билан бир эдилар. Кобулни олғондин беш-олти ой Сўнгра тарих тўққуз юз ўн бирда тенгри раҳматиға бордилар.

Учунчи қиз Хўб Нигорхоним эди, Муҳаммад Ҳусайн Қўрагон дуғлатқа бериб эдилар, бир қизи; бир ўғли бўлуб эди. Қизни Убайдхон олиб эди. Мен Бухоро ва Самарқандни олғонда чиқмай қолиб эди. Султон Саидхондин амакиси Сайид Муҳаммад мирзо Самарқандга манга элчиликка келганда анга қўшулуб борди. Султон Саидхон олди. Ўғул Ҳайдар мирзо эди. Отасини ўзбак ўлтурганидин сўнг келиб, менинг мулозиматимда уч-тўрт йил туруб, сўнгра ижозат тилаб Кошғарга, хон қошига борди.

Боз гардад ба асли худ ҳама чиз.

Зари софию нуқрау арзиз'.

Бу тарихда дейдурларким, тойиб бўлуб яхши тариқа пайдо ки;шбтур. Хат ва тасвир ва ўқ ва пайкон ва зеҳгир ҳар нимага илиги часнондур. Табъи назми ҳам, бордур. Манга арзадошти келиб эди, иншоси ҳам ямон эмас.

Хониинг яна бир хотупи Шохбегим эди, агарчи ўзга хотуплари ҳам бор эди, вале ўғлонлар ва кизларнинг оналари бу икки эрди.

### 3. “Бобурнома” асаридаги воқеалар.

Шохбегим Бадахшон шоҳи Шох Султон Муҳаммаднинг кизи эди. Бу Бадахшон шоҳлари насабларини Искардари Файлақуқа етар дерлар. Бу шоҳнинг яна бир қизиким, Шохбегимнинг эғачиси бўлғай, Султон Абдусайд мирзо олиб эди. Андиқ Абобакр мирзо бўлуб эди.

Хоннинг бу Шохбегимдин икки ўғул ва икки қиз бўлуб эди. Бу учдиқ улуғ мазкур бўлғон уч қиздин кичик Султон Маҳмудхон эдиким, Самарқандда ул навоҳида баъзи Хоникахон<sup>^</sup> дерлар. Султоп Маҳмудхондин кичик Султоп Аҳмадхон эдиким, Олачахонға мап)[хурдур. Олачанинғ важҳи тасмияси муни дерларким, қалмоқ ва мўғул тили била ўлтургучини «олачи» дерлар. Қалмоқни неча қатла босиб, қалип кишисин қирғон учун Олача дей-дей касраги истеъмол била Олача бўлубтур.

Бу тарихда хонларнинг зикри мукарраран тақриб била келгусидур. Вақое ва ҳолатлари апда мазкур бўлғусидур.

Ўзгалардиқ кичик бир қиздин улуғ Султон Нигорхопим эдиким, Султоп Маҳмуд мирзоға чиқариб эдилар. Мирзодин бир ўғли бўлуб эди. Султон Вайс отлуқ, зикри бу тарихда келгусидур, Султоп Маҳмуд мирзо ўлғандиқ сўпг ўғлини олиб, ҳеч

кимга хабар қилмай, Тошқапдга оғалариға бориб эди. Бир печайилдин сўнг Адик султопғаким, Чингизхонпинг улуғ ўғли Жўжи насли қазоқ султопларидиндур, бердилар. Хонларни Шайбонийхон босиб Тошканд ва Шохрухияни олғонда ўп икки мўғул навкари била қочиб Адик Султонға борди. Адик Султондип икки қизи бўлди, бирини Шайбонийхон султонлариға, яна бирини Султоп Саидхоннинг ўғли Рашид Султопға берди.

Адик Султондин сўнг қазоқ улусининг хони Қосимхон олди. Дерларким, қазоқ хоп ва султонларипинг орасида ҳеч ким ул улусни Қосимхонча забт қилғон эмастур. Черикини уч юз мингга ёвуқ ченарлар эди. Қосимхон ўлгапдин сўнг хоним Кошғарға Султоп Саидхон қошиға келди.

Боридин кичик Давлат Султопхопим эди. Тошқапд бузуғлиғида Шайбонийхоппинг ўғли Темур султонға тушуб эрди, анинг бир қйзи бўлуб эди. Самарқандтин менинг билап била чиқиб эдилар. Уч-тўрт йил Бадахшон вилоятида бўлдилар. Андин сўнггра Кошғарға Султон Саидхон қошиға бордилар.

Умаршайх мирзонинг ҳарамларидип япа бир Хожа Ҳусайнбекнинг қизи Улус оға эди, андин бир қиз бўлур эди, кичиюшқда ўлди. Бир йил, бир ярим йилдин сўнг ҳарамдин чиқардилар.

Яна бир Фотима Султон оға эди. Мўғул туман бекларидин эди. Мирзо боридин бурун бу Фотима Султон оғани олиб эди.

Яна бир Қорақўзбегим эрди, сўнгралар олиб эди, хейли суюклук эди. Мирзонинг хушомадиға насабини Султои Абусаид мирзонинг оғаси Минучухр мирзоға еткуриб эди.

Ғума ва ғунчачи хейли бор эди. Бир Умид оғача эди, мирзодин бурун ўлуб эди. Мирзонинг охир маҳаллйрида бир Тун' Султон эди, мўғулдин эди. Яна бири Оға Султон эди.

Худойберди Темуртош эрди. Хирий ҳоқими Оқбуғабекнинг оғасининг насилдиндур. Султон Абусаид мирзо Шўғи

мирзони Шохрухияда кабағонда, Фарғона вилоятини Умаршайх мирзоға бериб, эшикни бу „Худойберди Темуртошға бошлатиб йибориб эрди. У маҳалда бу Худойберди Темуртош йигирма беш ёшда эрди, агарчи ёшда кичик эрди, тузуки ва забту рабти бисёр яхши эди. Бир-икки йилдин сўйгра Иброҳим Бекчик Ўш навоҳисини чонқонда, Худойберди Темуртош кейинича бориб, урушуб, босилиб, шаҳид бўлди. Ул фурсатта Султон Аҳмад мирзо Ўратенанинг Оққачғай^ деган яйлоғида эдиким, Самарқандтии ўн саккиз йиғоч шарқ жонибидур, Султон Абусаид мирзо Бобо Хокийда эрдиким, Ҳирийдин ўн икки' йиғоч шарқ соридур, бу хабарни Абдулвахҳоб шиғовулдин арзадошт қилиб, мирзоға чоптурдилар, бу юз йигирма олти йиғоч йўлни тўрт кунда чопар.

Яна бир Ҳофиз Муҳаммадбек дўлдой эрди, Султон Малик Кошғарийнинг ўғли Аҳмад Ҳожибекнинг иниси эрди. Худойбердибек ўлгандин сўшра муни эшик ихтиёри қилиб йибориб эрдилар. Султон Абусаид мирзонинг воқеасидин сўнгра Андижон бекларининг била яхши чиқишмоғон жиҳатидин Самарқандға Султон Аҳмад мирзо мулозаматиға борди. Султон Аҳмад мирзоға Чир шикасти бўлғонда Ўрагепада эрди. Умаршайх мирзо Самарқанд азимати била Ўратепа устига келганда Ўратепани мирзо мулозимлариға топшуруб, мирзо мулозаматида бўлди. Умаршайх мирзо кам Андижон ҳукумагини анга берди. Сўнгралар Султон Маҳмудхон қошиға бориб эди. Мирзо Хонни топшуруб Дизакни анга бериб эдилар. Мен Кобулни олғондин бурунроқ Макка азимати қилиб, Ҳинд йўли била мутаважжих бўлди; Йўлда тенгри раҳматиға борибтур. Фақир ва камсухан ва беҳайсиёт киши эрди.

Яна бир Хожа Ҳусайнбек эрди, одми ва фақир киши эрди. Ул замон дастури била ичкуларда қўшуқларни яхши айтур экандр.

Яна бир Шайх Мазидбек эди, манга аввал бек атка ани килиб эдилар. Забти ва тузуки хейли яхши эди. Бобур мирзога хизмат қилгОндур. Умаршайх мирзо қошида аидин улуғрок бек йўқ эди. Фосиқ киши эрди, чухра сахлар эди.

Яна бир Али Мазидбек қавчин эди, икки қатла ёғий бўлди: бир мартаба Ахсида, яна бир Мартаба Тошкандта. Мунофиқ ва фосиқ ва ҳаромнамак ва ярамас киши эрди.

Яна бир Ҳасан Яъқуббек эди. Кичик кўнгуллуқ, яхши таълиқ, чуст ва часпон киши эрди. Бу байт анингдур:

Боз ой, эй хумойки, бетўтии хатат  
Наздик шуд ки зоғ барад устухони ман'.

Мардона киши эди. Ўқни яхши отар эди. Чавгонни яхши ўйлаш эди. Хок паллани яхши сочарар эрди. Умаршайх мирзо воқеасидин сўнг менинг эшигимда соҳиб ихтиёр ул эди. Ичи тор ва кам ҳавсала ва фитна, қисқароқ киши эди.

Яна бир Қосимбек қавчип эди. Қадимий Андижон кўшуп бекларидин эди. Ҳасап Яъқуббекдип сўнг менинг эшигимда соҳиб ихтиёр ул эди. Охир умриғача ихтиёр ва эътибори ортти, ўқсумадди. Мардона киши эди. Бир мартаба Косоп навоҳисипи чопқоп ўзбакнипг кейинича бориб яхши бости. Умаршайх мирзо қошида қилич чопиб эди. Ясси Кечит урушида ҳам яхши чопқуллашти. Қазоқликларда Масиҳон кўхистонидин Султон Маҳмудхон қошига бормоқ азимати қилғонда Қосимбек айрилиб Хисравшоҳ қошига борди. Тарих тўққуз юз ўндаким, Хисравшоҳни олиб Кобулда Муқимни қабадим. Қосимбек ул фурсатта келди, яна бурноғидек-ўқ риоят ва шафқат қилдим. Туркман ҳазорасини дараи Хушда чопқопда Қосимбек бовужуди қарилик йигитлардин яхшироқ юруган жихатидин, Бангиш вилоятини жулду бердим. Сўнгра Кобулга келгапда Ҳумоюнга бек атка қилдим. Замини

Доварни олғон фурсатларда тенгри раҳматиға борди. Мусулмон ва мутадайин ва муттақий киши эрди ва шубҳалик таомдин парҳиз қилур эди. Ройи" ва тадбири бисёр яхши эди. Хейли мутояба қилур эди. Бовужудиким уммий эди, хуштабъопа зарофатлар қилур эди.

Яна бир Бобоқули Бобо Алибек эди. Шайх Али Баҳодирнинг наслидин эди. Шайх Мазидбек ўлганидин сўнг ани манга бек ағка қилдилар. Султон Аҳмад мирзо Андижонға черик тортқонда Султон Аҳмад мирзоға кириб Ўратепапи берди. Султон Маҳмуд мирзодин сўнг Самарқандтин қочиб келадурганда Ўратепадин Султон Али мирзо чиқиб урушуб, босиб ўлтурди. Забти ва яроғи яхши эди. Навкарпи яхши саҳлар эди. Бенамоз эди, рўза гутмас эди. Золим ва кофирваш киши эди.

Яна бир Али Дўст тағойи эди, сағричи туман бекларидин эди. Менинг онампинг онаси Эсан Давлатбегимга уруқ бўлур эди, Умаршайх мирзо замонидип мен кўпроқ риоят қилиб эдим. Илигидин иш келур дедилар. Бу неча йилким, менинг қошимда эди, ҳеч апдоқ иши зоҳир бўлмадиким, деса бўлғай. Султон Абусаид мирзоға хизмат қилғон даврида ядачилик даъвосини қилур эди.

Қушчи эди. Ярамас ахлоқ ва атвирриқ киши эрди. Бахйл ва фитна ва зумухт ва мунофиқ ва худнисанд ва қаттиқ сўзлук ва совуқ юзлук киши эди.

Яна бир Вайс Лоғарий эди. Самарқандлиқ тўқчи элидин эди. Умаршайх мирзо қошида сўнгралар хейли муқарраб бўлуб эрди. Менинг билан қазоқлиқларда бор эди. Раъй ва тадбири хейли яхши эди. Бир нима муфаттин эди.

Яна бир Мир Ғиёс тағойи эди. Али Дўсгнинг иниси эди. Мўғул мирзодалари орасида Султон Абусаид мирзо эшигида мундин илгарроқ киши йўқ эрди. Султон Абусаид мирзонинг чорсу муҳри мунда эди. Умаршайх мирзонинг охирзамонларида кўп муқар-

раб бўлуб эди. Вайс Лоғарий била мусоҳиб эди. Косонником, Султон Маҳмудхонға бердилар, андин сўнг охир умриғача хон хизматида-ўқ эди. Хон ҳам хейли риоят қилиб эди. Кулагач ва ҳаззол киши эди. Фискада бебок киши эди.

Яна бир Али Дарвеш эди. Хуросонлик эди. Султон Абусаид мирзо қошида Хуросон чухраси чаргасида хизмат қилур эди. Хуросон ва Самарқанд Султон Абусаид мирзонинг тахти тасарруфиға кирганда бу икки пойтахтнинг ишга ярар йигитларини хосса тобин қилиб, Хуросон чухра тобини ва Самарқанд чухра тобини дер экандур. Менинг қошимда Самарқанд эшигида яхшилар борди. Мардона киши эди. Насх таълиқ хатини тавре битир эди. Хушомад айтур эрди. Табъиға ҳиссат ғолиб эди.

Яна бир Қанбар Али мўғул эди, ахтачидин эди. Отаси вилоятқа кириб неча маҳал саллохлик қилғон учун Қанбар Али саллох дер эдилар. Юнусхон қошида офтобачилик қилди, сўнгра бег бўлуб эди. Менинг қошимда хейли .улуғ риояг топиб эди. Ишга етгунча эҳтимоми яхши эди. Ишга етилган маҳалда қолтоғайлиғи бор эди. Пургай ва паришонгўй эди. Муқаррардур, ҳар кимки кўп айтур, паришон айтур. Ҳавсаласи кам эди. Тийра мағз киши эди.

Умаршайх мирзоға бу воқеа даст берганда мен Андижонда чаҳорбоғда эдим. Сешанба куни рамазон ойининг бешида бу хабар Андижонға келди. Изтироб била отланиб, қошимдағи навкар ва савдар била қўрғон азимати қилдим. Мирзо дарвозасиға етган маҳалда Ширим тағойи жилавимни олиб, Намозгрҳ сори тебради. Хаёлиға бу кечибтурким, Султон Аҳмад мирзо улуғ нодшоҳдур, қалин черик била келса, беклар мени ва вилоятни топшурғуларидур. Мени Ўзганд ва Олатоғ доманаси сори олиб борғай. Агар вилоятни б^ерсалар мен бори иликка тушмай тағойиларим Олачахонға ё Султон Маҳмудхонға борғаймен.

Хожа Мавлонойи қозиким, Султон Аҳмад қозининг ўғли ва Шайх Бурҳониддин Қиличнинг наслидур, она тарафидин Султон Илик Мозийға етар, анинг хонаводалари ул вилоятга марже ва шайхулислом йўсунлуқ бўла келгандур, зикрлари мунда муқаррар келгусидур, қўрғон ичидаги беклар бу хабарни топиб, Хожа Муҳаммад Дарзийниким, Умаршайх мирзонинг бойруси ва бир кизининг аткаси эди, йибориб ул дағдағаларни буларнинг Хотиридин рафъ қилиб, НамозгОҳга ёвуқ етган маҳалда мени олиб ёпди. Қилиб аркка тушдум. Хо/ка Мак.тоиои к.т ва беклар моииг қошимда келиб, сўз ва кешашии бир ерга қўюб, қўр-|'(О)пиинг бурж ва борусининг забт ва рабтиға машғул бўлдилар. Ҳасаи Яъқуб ва Косим кавчин ва яна баъзи бекларким Маргиои ва ул тарафларда илғор қуюб эдилар, бир-икки кундин сўйг келиб мулозамат қилиб, борча яқдил ва яқжихат жид ва эҳтимом била қалъадорлиққа машғул бўлдилар.

Сулгон Аҳмад мирзоким, камсухун ва фақир ва одми киши эди. Ҳар сўз-ун ва иш-куч бекларсиз қарор гопмас эди, беклар бу сўзларга мултафит бўлмай, дурушт жавоблар айтиб, илгарига кўчтилар. Тенгри таолоким, ўз қудрати комиласи била ҳар ишимни ҳар маҳалда андоқким бояду шояд беминнаги махлуқ росг келтурбдур. мунда ҳам неча ишни боис қилдиким, алар бу келмакдии ўсондиЛар, балки бу таважжухдин пушаймон бўлуб, бемурод ёндилар.

Яна бир буким, ул фурсатга андоқ от ўлати бўлдиким, тавила-тавила отлар йиқилиб ўла киришти.

Яна бир буким, бизнинг сипоҳи ва раиятни андоқ яқдил ва яқжихаг топтиларким, то жон ва танларида рамак ва тавон бордур жон тортмоқдин қўймағайлар.

Бу жиҳатлардин зарурат бўлуб, Андижоннинг бир йиғочидин Дарвеш Муҳаммад тархонни йибордилар, нчкаридан Ҳасан Яъқуб Намозгоҳ навоҳисида чиқиб кўрушуб, сулҳгуна қилиб ёндилар.

Хўжаид суйининг шимол жонибидинким, Султон Маҳмудхон мутаважжих эди, келиб Ахсинн қободи, Жаҳонгир мирзо анда эди, беклардин Али Дарвешбек, Мирзоқули кўкалтош, Муҳаммад Боқирбек, Шайх Абдулло эшикоға Ахсида эдилар. Вайс Лоғарий, Мир Ғиёс тағойи ҳам анда эди. Беклардин таваҳхум қилиб Косон-ғаким, Вайс Лоғарийпинг вилояти эди, бордилар. Носир мирзоға Вайс Лоғарий бек атка эди.

## **Фойдаланилган адабиётлар**

1. Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Т.2.-Т.: Ўзбекистон, 1996.
2. Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т.3.-Т.: Ўзбекистон, 1996.
3. Алимова Д. Инсоният тарихи - ғоя ва мафкуралар тарихидир. –Т.: Янги аср авлоди, 2001.
4. Буюк сиймолар, алломалар. -Т.: «Маънавият», 1995.
5. Жакбаров М. Комил инсон ғояси: тарихий-фалсафий таҳлил. –Т.: Абу Али ибн Сино нашриёти, 2000.
6. Тарих, мустақиллик, миллий ғоя. –Т.: «Академия», 2001.
7. Абу Райҳон Беруни. Памятники минувших поколений// Избранные произведения. –Т., 1957. Т.1. 99-б.
8. Приложение к ст. А.Шарипов. Малоизвестные страницы переписки между Беруни и Ибн Синой // Общественные науки в Узбекистане. 1965. №11. 39-б.